

УДК 81'373.21:821.133.1:821.161.2

О. Данилевська, аспірантка

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Київ

ТОПОНІМИ-КОНЦЕПТИ ФРАНЦІЇ ТА УКРАЇНИ У ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (порівняно зі ЗМІ)

Статтю присвячено дослідженню функціонування топонімів-концептів Франції та України у художніх творах та ЗМІ цих країн. Однією з головних ознак топонімів-концептів літератури романтизму і реалізму є їхня амбівалентність, що найсильніше простежується у випадку гідроніма Сена. Щодо літератури модерну та постмодерну, то тут топоніми-концепти виконують роль тла для дій, емоцій та переживань героїв.

У порівнянні з літературою, ЗМІ, особливо французькі, наводять більше опосередкованих назв.

Ключові слова: *топоніми, концепт, література, гідронім, ойконім, Франція, Париж, Сена, Україна, Київ, Дніпро.*

Одним із засобів міжкультурної комунікації, окрім засобів масової інформації, є література. Будучи більш насиченою образами та підтекстами, вона виявляє глибші можливості інтерпретації уживаних у них топонімів, ніж всі ЗМІ, та їхні нові смисли.

У літературі головним було не пояснення того, ЧОМУ відбуваються зміни, а сам процес пояснення особливих змін та їх типів, що частково відбивають топоніми-концепти відповідних мов.

До основних концептуальних типів змін, на думку американського дослідника Р. Ласа, відносять:

1. Причинні або казуальні пояснення, які використовуються у випадку з «законами природи» або для пояснення емпіричних зв'язків.

2. Функціональні пояснення застосовуються у випадку, коли відома мета збереження певних знань у системі.

3. Генетичні або історичні пояснення використовуються у тому випадку, коли в нас є відомості про певний часовий проміжок [1].

Топоніми-концепти *Франція, Париж, Сена* у текстах художньої літератури хоч і трапляються рідше, проте мають сильніше смислове навантаження та в деяких випадках стають амбівалентними.

Проте і у художніх текстах можуть виникати неоднозначні ситуації. Тут головну роль відіграє літературний період та його особливості. Це стає досить помітним, коли ми порівнюємо періоди романтизму і реалізму (XIX ст.) та модернізму і постмодернізму (XX ст.).

Модернізм – це умовне позначення тенденцій розвитку мистецтва, течій, шкіл, діяльності окремих митців, які прагнули оновити мову художніх текстів. Найширшим визна-

ченням терміна “модернізм” вважається таке: історичний період розвитку мистецтва к. XIX – сер. XX ст., при чому початком цього періоду в літературі вважається імпресіонізм [2: 160 – 161].

Епоха модерну – це епоха, “що здійснила радикальний розрив із мистецтвом”, епоха, в якій сталися неповторні зміни. Але в той самий час визначити якість цих змін важко, саме тому модерн ще називають епохою творчої деструкції та хаосу [3: 121].

Однією з основних характеристик епохи постмодерну є те, що тут світ відчувається як хаос з відсутніми ціннісними орієнтирами. З цього приводу французький літературознавець Р. Барт казав, що “кожен текст являє собою нову тканину, зіткану зі старих цитат” [2: 202 – 208].

У французькій літературі доби постмодерну топоніми-концепти виконують роль тла, на якому відбуваються всі події та відображаються думки, почуття та переживання героїв (По поверненню в *Париж*..., спускався к самій *Сене*..., коли перетнули *Сену*..., шістнадцятого округу *Парижа*..., вздовж лівого берега *Сени*... та ін.) [4; 5].

У постмодерністському письмі за ним (письмом) закріплюються конотації переходу до нового народження, на що вказує місце збереження письмового тексту (чи це валіза, чи шухляда, чи будь-яке інше місце). Це місце виконує функцію декорації, що промовляє за саме письмо. Наприклад, у романі Ж.-Ф. Туссена таким “місцем” є фотоплівка.

Для героїв “Фальшивомонетників”, “Клубка змій” та “Нудоти” ойконім *Париж* є синонімом успіху [6: 119].

Являючи собою свого роду колаж, література постмодерну не має чітких меж. Вони, здебільшого, розмиті, що наводить на думку про вічний рух [7: 141 – 145].

Між текстами художньої літератури та ЗМІ існують й інші відмінності. На відміну від текстів газет та журналів, у художніх текстах деякі топоніми-концепти набувають амбівалентного значення. До таких топонімів належать ойконім *Париж* та гідронім *Сена*.

Якщо у ЗМІ місто отримує образ ділового центру *Франції*, столиці з великою кількістю установ, а гідронім *Сена* взагалі не згадується, то у текстах художньої літератури ситуація діаметрально протилежна. Тут *Париж* справляє враження живої істоти, а *Сена* постає у новій іпостасі як щось сакральне, порівнюючись у романі Ю. Яновського “4 шаблі” з шаблею, яка для українців є своєрідним янголом-охоронцем та має сакральне значення (Ніби блакитна шабля лежить посередині *Сена*). У цьому ж романі *Париж* постає божевільним, про що автор сказав так: “Божевільний – це *Париж*” [8] та у романі “Вершники” про столицю *Франції* було сказано так: “*Париж* рокотів навкруги, як дике, завмираюче божевілля...” [9]. Але разом з тим, у романах Ю. Яновського присутнє не лише сакральне сприйняття *Сени*, а й розуміння її як звичайного гідроніма (.... кинув листа у *Сену*....), що вказує на амбівалентність цього гідроніма у повісті [8].

Своє значення для французів, і парижан зокрема, *р. Сена* набуває і в романі французького романіста В. Гюго “Собор Паризької Богоматері”. Автор згадує цей гідронім нерозривно з *о. Сіте*, який теж має сакральне значення як для *Франції*, так і для *Парижа* і пов’язаний з історією розвитку міста [10].

У романі іншого відомого французького письменника-фантаста Ж. Верна “Діти капітана Гранта” в одному реченні: “Ані Лондон, ані *Париж* не вмістилися б на ньому (острові)...” [11] наведені ойконіми можуть означати як власну назву, так і мешканців

міста. Його розуміння наряду залежить від прочитання тексту. Те саме спостерігаємо і з топонімом *Франція* у романі В. Гюго “Собор Паризької Богоматері”, де у розділі “Шатопер, виручай” наявний такий момент використання оніма: “*Франція! Франція!* Бийте мужланів! Шатопер, виручай! За прево! За прево!” онім *Франція* може означати як власну назву, так і населення країни [10].

Для порівняння наведемо дослідження, викладені на матеріалі ЗМІ, де можна побачити, що образність міста *Париж* у пресі переважає над образністю того ж ойконіма у художніх текстах.

У ЗМІ назва міста може виражатися як безпосередньо ойконімом, так і опосередковано, тобто через назви відомих вулиць та місць (*Версаль, Лувр, Ейфелева вежа, сади Тюільрі, Люксембурзький сад, о. Сіте* та ін.). Також назва столиці Франції, *Парижа*, входить до назв різних закладів та установ (*le Théâtre de Paris*).

Сама назва *Париж* або назви установ, здебільшого назви міністерств, передаються назвами вулиць, парків, садів, пам'яток історії та архітектури міста на/біля яких вони розташовані. Наприклад *MBC – La Place Beauveau, резиденція президента Республіки – l'Élysée, Міністерство Фінансів – Place du Colonel-Fabien* та ін. [12; 13; 14].

Щодо топонімів-концептів *Україна, Київ, Дніпро* у текстах вітчизняних письменників, то тут ми спостерігаємо той факт, що власні назви частіше вживаються на позначення певних образів через використання різних стилістичних прийомів (... *Україна* була так званою “лінгвістичною нацією” [15]..., плакала *Україна* [16]..., чекав тоді *Київ* на першу жертву .... [15] та ін.) або служать фоном подій та переживань героїв (... а ці тільки й знають *Дніпро*, човни, транзистор, карти ... [17], відгукнувшись на все *Дніпро* добре знаним жаргом... [17] та ін.). Останнє характерно для літератури постмодерну.

Окрім цього у творчості українських письменників та поетів простежується сакральність цих топонімів-концептів для українців. Про це свідчить поезія Т. Г. Шевченка та Л. В. Костенко:

“... І захилилась наша переправа
через *Дніпро* – водою і вогнем...” [18].

Ще одним прикладом сакральності гідроніма *Дніпро* для українців є рядки з поеми видатного українського поета Т. Г. Шевченка “І мертвим, і живим, і ненародженим”:

«... Нема на світі *України*;
Немає другого *Дніпра*...» [19: 266].

Також Кобзар указує на сакральність топонімів-концептів *Україна* та *Дніпро* у «Заповіті», називаючи батьківщину поетичним словом *Вкраїна*:

«Як умру, то поховайте
Мене на могилі
Серед степу широкого
На *Вкраїні* милій,
Щоб лани широкополі,
І *Дніпро*, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з *України*

У синєе море...» [19: 286].

Те ж саме спостерігається в поезії Л. В. Костенко «Мені відкрилась істина печальна»: «Мені відкрилась істина печальна,
Життя зникає, як ріка Почайна
..... І тільки верби знатимуть старі,
Киян хрестили в ній, а не в Дніпрі».

Щодо українських топонімів у ЗМІ, то тут особливої різниці не помітно, оскільки і там, і там українські топоніми-концепти образністю не вирізняються. В українських ЗМІ топонім *Україна* використовується не лише у значенні країна, враховуючи назви всіх установ, органів влади, посад, партій (Голова Верховної Ради *України*, Національна школа суддів *України*, Президент *України*, Кабінет Міністрів *України* та ін.), а й у значенні території (карта *України*). Окрім цього, в українських виданнях спостерігається вживання топоніма не лише в значенні держава та територія, а й у значенні народу, населення (*Україна* переведе стрілки, *Україна* повинна жити за київським часом, стадіон «*Україна*», акція «Вставай, *Україно!*» та ін.)

Концепт *Дніпро* використовується дуже рідко, здебільшого при згадці про береги, на яких розташовано *Київ* (лівий берег *Дніпра*) або як власна назва (нічия «*Дніпра*») [20: 21; 22; 23].

Література *Франції* вирізняється більшою образністю, ніж література *України*. Хоча в той же час образність французьких ЗМІ переважає над образністю художніх творів цієї країни, але разом з тим не можна відмітати наявність сакрального для французів образу *Сени* (виявлений він у творі саме українського письменника). Щодо місця та функцій топонімів-концептів у ЗМІ, то різниця між *Україною* та *Францією* досить помітна і полягає вона у використанні власних назв.

На відміну від французької літератури постмодерну, українські письменники-модерністи та постмодерністи вбачають у топонімах-концептах *Франції* їх сакральність, передаючи її через священні для українців образи.

Якщо у ЗМІ топоніми-концепти несуть ситуативне і змістове навантаження і є значущими для розуміння тексту, то у літературі постмодерну та романтизму вагоме значення онімів відходить на задній план.

Отже, топоніми-концепти *Франції* та *України* у художніх текстах набувають амбівалентного значення, на відміну від текстів ЗМІ. Також саме у художніх текстах найчастіше проявляється сакральність топонімів-концептів *Франції* та *України*.

Відмінності у вживанні топонімів-концептів *Франції* та *України* простежуються навіть у художніх текстах різних епох. Якщо у період романтизму та реалізму автор акцентує увагу на топонімах, то у період модерну та постмодерну акцент з топонімів-концептів зміщується і вони стають лише фоном.

Щодо уживання тих самих топонімів-концептів у текстах ЗМІ цих країн, то можна помітити, що більшою образністю наділений саме ойконім *Париж*, тоді як гідронім *Сена* взагалі не згадується у текстах, на відміну від текстів українських ЗМІ (гідронім *Дніпро* уживається або як частина *Києва*, або входить до складу власних назв футбольної команди).

*Затверджено наказом ВАК України
від 29 травня 2007 р. № 342
від 3 грудня 2007 р. № 845
від 26 січня 2008 р.у № 63*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. R. Lass Historical linguistics and language change/ R. Lass. – Cambridge : University press, 1997. – 423 p.
2. *Власов В. Г., Лукина Н. Ю.* Авангардизм. Модернизм. Постмодернизм: Терминологический словарь. – СПб.: Азбука-классика, 2005. – 320 с.
3. Модернізм після постмодерну/ За ред. Т. І. Гундорової. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2008. – 319 с.
4. Ж.–Ф. Туссен Фотоапарат – 122 с.
5. *Ж. Ешнот* Озеро – 218 с.
6. *Павленко Ю.* Позиція суб’єкта письма у французькому модерністському романі// Модернізм після постмодерну/ За ред. Т. І. Гундорової. – К.: ПЦ “Фоліант”, 2008. – 319 с.
7. *Гаврикова И. Ю.* Рефлексия как художественная идеология постмодернизма//Література в контексті культури: зб. наук. праць укр. та рос. мовами// 199 с.
8. *Яновський Ю.* Вершники: Роман – <http://www.ukrcenter.com> /Література/Юрій-Яновський/21959/Вершники.
9. *Яновський Ю.* 4 шаблі: Повесть – http://lib.ru/SU/UKRAINA/YANOVSKIJ/chotiri_.txt.
10. *Гюго В.* Собор Паризької Богоматері: Роман – <http://www.lib.ru/INOOLD/GUGO/sobor.txt>.
11. *Верн Ж.* Діти капітана Гранта: Роман – К.: "Веселка", 1989. – 568 с.
12. Le Nouvel Observateur – N2392, 9 – 15 septembre 2010. – 123 p.
13. Le Nouvel Observateur, 9 – 15 août 2012. – 83 p.
14. Le Nouvel Observateur – N2290, 25 septembre – 01 octobre 2008. – 147 p.
15. *Забужко О.* Хроніки від Фонтінбраса: Повесть – К.: Факт, 2006. – 325 с. – <http://www.lib.ru/SU/UKRAINA/ZABUZHKO/>.
16. *Довженко О.* Україна в огні: Оповідання.
17. *Гончар О. Т.* Бригантина/ іл. Штанко К. – К.: Веселка, 1992 – 223 с.
18. *Костенко Л. В.* Відлуння десятиліть: Поезії. – <http://virchi.narod.ru/poesiya/kostenko.html>.
19. *Шевченко Т. Г.* Кобзар – Вид. "Дніпро", 1980 р. – 613 с.
20. Голос України – N58, 27 березня 2013. – 16 с.
21. День – N55, 27 березня 2013. – 12 с.
22. Літературна Україна – № 11, 14 березня 2013 р. – 16 с.
23. Україна молода – N49, 2 квітня 2013. – 16 с.

Стаття надійшла до редакції 1.07.13

О. Данилевская, аспирантка

Институт языкознания им. А.А. Потебни НАН Украины, Киев

ТОПОНИМЫ-КОНЦЕПТЫ ФРАНЦИИ И УКРАИНЫ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (В СРАВНЕНИИ СО СМИ)

Статья посвящена исследованию функционирования топонимов-концептов Франции и Украины в текстах художественной литературы этих стран. Одной из отличительных черт топонимов-концептов литературы романтизма и реализма является ее амбивалентность, что особенно четко прослеживается в случае с гидронимом Сена. Что касается литературы модерна и постмодерна, то здесь топонимы-концепты чаще всего появляются в роли фона для действий, эмоций и переживаний героев.

В сравнении с литературой, СМИ, в частности французские, наводят большее количество опосредованных названий (например, ойконим Париж).

Ключевые слова: *топонимы, концепт, литература, гидроним, ойконим, Франция, Париж, Сена, Украина, Киев, Днепр.*

O. Danylevska,

Postgraduate student of A.A. Potebnya institute of language studies of National academy of sciences, Kyiv, Ukraine

TOPONYMS-CONCEPTS OF FRANCE AND UKRAINE IN THE LITERATURE OF THOSE COUNTRIES

The article deals with functioning of toponyms-concepts of France and Ukraine in the literature of those countries. One of the main characteristics of toponyms-concepts of literature of Romanism and realism is their ambivalence. We can see it, particularly, in the situation with gidronym Seine. When we speak about literature of modernism and postmodernism, we can observe, that the toponyms-concepts are often used as a background for actions, emotions and and feelings of characters.

Key words: *toponym, concept, literature, gidronym, ojkhonym, France, Paris, Seine, Ukraine, Kiev, Dniepr.*